

Chowaniec, Roksana

Inskrypcje na zapinkach typu Avcissa

Studia i Materiały Archeologiczne 11, 7-19

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roksana Chowaniec

Inskrypcje na zapinkach typu *Avcissa*

Napisy, bądź to ryte, odcisnięte, bądź na przykład namalowane, pojawiające się na wielu kategoriach zabytków są znaleziskami nadzwyczaj cennymi¹. Dzięki inskrypcjom bowiem często jesteśmy w stanie zdobyć dodatkowe informacje o zabytku, a w szczególności dane dotyczące proveniencji konkretnego egzemplarza. Napis na artefakcie znalezionym na obszarach *Barbaricum* świadczy w sposób ewidentny, że mamy tu do czynienia z importem. Napis łaciński czy też grecki jest niejako gwarantem pochodzenia zabytku z terenów cywilizacji antycznej.

Inskrypcje pojawiają się również na zapinkach datowanych na okres wczesnorzymski, a w szczególności na fibulach typu *Avcissa*. Należy jednak podkreślić, że nie wszystkie zapinki tego typu opatrzone zostały napisem. Ogromna ich liczba w miejscu napisu ma motywy zdobniczy, inne w ogóle nie są ornamentowane (fig. 1.1). Dominująca liczba fibul z napisami występuje na terenie Cesarstwa Rzymskiego, zaś na obszarach poza limesem znamy tylko kilka takich przykładów².

Na fibulach typu *Avcissa* napisy umieszczone są na płytce przy główce. Zarówno płytka, jak i cała zapinka były odlewane, zatem inskrypcja to negatyw

Artykuł powstał na podstawie fragmentu pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Kolendo, przedstawionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1999. Autorka jest pracownicą IA UW.

¹ Serdecznie dziękuję prof. Jerzemu Kolendo i prof. Aleksandrowi Bursche za pomoc i rady udzielone mi podczas pisania tego artykułu.

² Chudonice – B. Svoboda, *Provinciální spona s nápisem z Chudonic (okres Nový Bydžov)*, in: *Studia Antiqua Antonio Salač septuagenario oblata*, Pragae 1955, p. 173-182; K. Motyková-Šneidrová, *Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen*, Pragae 1963, p. 121; eadem, *Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen*, *Fontes Archaeologici Pragenses* 11, Pragae 1967, p. 12, pl. XV/5; V. Šakar, *Roman Imports in Bohemia*, *Fontes Archaeologici Pragenses* 14, Pragae 1970, p. 4; E. Droberjar, *Časné rímské spony západní proveniencie v Čechách*, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 1997, p. 282, 2.19/5; Devín (2 fibule) – V. Plachá, K. Pieta, *Römerzeitliche Besiedlung von Bratislava-Devin*, *Archeologické Rozhledy* 38, 1986, fasc. 4, p. 348, fig. 5/5; T. Kolník, *Zu der ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr.*, in: *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus*, Kolloquium Bergkamen 1989, *Bodenaltertümer Westfalens* 26, 1991, p. 75, fig. 3/5; J. Tejral, *Die römischen Militärraktionen und Romanisierungsprozesse im Vorfeld der norisch-pannonischen Donaugrenze im Spiegel des neuen archäologischen Befundes*, *Novensia* 10, 1998, p. 149, fig. 14/10; Gyula – M. Párcucz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I*, *Archaeologia Hungarica* 25, 1941, p. 52, 68, pl. X/1a-c.

wykonany w formie odlewniczej, być może przy pomocy stempla. Typ *Avcissa* otrzymał nazwę od słowa umieszczonego na płytce przy główce fibuli. Napis ten stał się przyczynkiem do stworzenia bogatej literatury. Zapinki typu *Avcissa* wymieniane są w monografiach stanowisk, na których wystąpiły³. Opublikowane zostały także prace poświęcone jedynie inskrypcjom na tym typie fibul⁴. Problematyka napisów wyda się o wiele bardziej skomplikowana, gdy uświadomimy sobie, że na tym samym typie zapinek wystąpiło około 30 różnych inskrypcji. Niektóre z nich mogą zostać przypisane do onomastyki celtyckiej, inne zaś do łacińskiej. Jeszcze inne jest trudno połączyć z konkretnym językiem, gdyż w pewnych przypadkach mamy do czynienia z tak zwanymi hybrydami łacińsko-celtyckimi. Tak czy inaczej stykamy się tutaj z aspektem epigraficznym, który wymaga wymienienia i scharakteryzowania poszczególnych napisów, a następnie przedstawienia możliwych interpretacji tych inskrypcji.

Zdecydowanie najbardziej popularnym słowem, które pojawiało się na naszych zapinkach, jest *AVCISSA* (fig. 1.2). Jest to imię, które należy wiązać z onomastyką celtycką⁵. Imię *AVCISSA* zostało zarejestrowane w słowniku języka staro-celtyckiego A. Holdera, gdzie opisano je jako imię męskie (*Masculin cognomen*)⁶. Holder podaje przykłady zabytków, na których wystąpiło to imię. Jako celtyckie imię osobowe wymienia słowo *AVCISSA* również J. Whatmough⁷. Istnieje także pogląd, iż *AVCISSA* to imię etruskie, jednakże jest on odosobniony i niepoparty właściwie żadnymi argumentami⁸.

Wyraz *AVCISSA* występuje na zapinkach w różnym zapisie. Najczęściej spotykane jest imię zapisane w pełnym brzmieniu lub jedynie fragment imienia⁹. Z tym drugim przypadkiem mamy do czynienia z powodu niedokładnego odlania napisu lub zbyt krótkiej (jak na stosunkowo długi napis) płytki. W rezultacie mogły powstać następujące inskrypcje: *AV*, *AVCIS*, *SSA*, *VCISSA*, *VCIS*¹⁰ (fig. 1.3). Wręcz odwrotną sytuację można zaobserwować, kiedy to pojawiają się następujące

³ Cf. np.: T. Bechert, *Römischen Fibeln des 1. und 2. Jahrhunderts nach Chr.*, Funde aus Asciburgium 1, 1973, p. 12-13; S. Rieckhoff, *Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis)*, Saalburg-Jahrbuch XXXII, 1975, p. 47-49; E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Forschungen in Augst 3, Augst 1979, p. 115-118.

⁴ I. Marovič, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archäologischen Museen von Zgreb, Zadar und Split*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, p. 106-119.

⁵ G. Behrens, *Römischen Fibeln mit Inschrift*, in: *Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke*, Mainz 1950, p. 6-8; Marovič, *op. cit.*, p. 106; I. Peškar, *Fibeln aus römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praha 1972, p. 66; Riha, *op. cit.*, p. 114.

⁶ A. Holder, *Alt-Celtischer Sprachschatz*, Leipzig 1896, vol. 1, col. 282, v. 35-41; idem, *Alt-Celtischer Sprachschatz*, Neunzehnte Lieferung 1, Leipzig 1910, col. 744, v. 48-54, col. 745, v. 1-5.

⁷ J. Whatmough, *The Dialects of Ancient Gaul*, Cambridge 1970, p. 636.

⁸ G. Gozzadini, *Un'antica necropoli a Marzabotto nel Bolognese*, Bologna 1865, p. 31, pl. 17/17; cf: F. Haverfield, *The Aucissa fibulae*, Archaeological Journal 60, 1903, p. 241; *Thesaurus Linguae Latinae*, vol. 2, col. 1191, v. 59-64; być może podstawą takiej koncepcji była analogia z imionami etruskimi PORSENA czy AGRIPPA (sugestia prof. J. Kolendo).

⁹ Cf. R.G. Collingwood, R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, vol. II, fasc. 3, Oxford 1991, nr 2421:1-60.

¹⁰ Behrens, *op. cit.*, p. 6, fig. 11:1; Marovič, *op. cit.*, p. 107, nr. 5, 6, 8, 9; Collingwood, Wright, *op. cit.*, nr 2421:13, 20, 24.

formy zapisu: IAVCIS-SA, IIIAVCISSA, AVCISSAI, AVCISSATI, gdzie do słowa podstawowego dodano litery lub cyfry¹¹. Znaki te, interpretowane niekiedy jako litera *I*, są najprawdopodobniej tylko pozostałościami stempla z napisem odciskanego w matrycy, obwódki wokół napisu lub po prostu krawędzi matrycy. Istnieje też druga ewentualność, a mianowicie, że był to sposób na oznaczenie kolejnego warsztatu produkującego zapinki, a noszącego tę samą nazwę (fig. 2.1).

Doskonałym przykładem na umieszczanie zdobienia obok napisu jest zapinka z Sišak, na której po słowie AVCISSA została odcisnięta gałązka¹². Pojawiają się również takie napisy, w których litery *SS* w słowie AVCISSA są przedstawione jak w lustrzanym odbiciu, mimo tego, iż pozostałe litery nie są odwrócone¹³. Jest to częste zjawisko w przypadku zabytków odlewanych z formy.

Ciekawymi egzemplarzami są także fibule znalezione w Maiden Castle (Dorset) i w Trewirze. Na zapince z Maiden Castle pojawił się napis AVCISSAF (fig. 2.2). Został on tak odczytany przez R. G. Collingwooda i R. P. Wrighta, którzy rozwinęli go jako AVCISSA *F(ecit)*, czyli „Avcissa wykonał (to)”¹⁴. Wykonana z brązu zapinka z Trewiru ma również inskrypcję AVCISSAF, uzupełnioną przez Holdera również jako AVCISSA *F(ecit)*¹⁵. Dodatek znajduje się także na zapince z Augst, na której do imienia CARILIOS dołączono FEC¹⁶. Jest to zjawisko spotykane dosyć często w epigrafice. Słowo *fecit* podkreślało, że dany przedmiot został wykonany właśnie przez ten warsztat, którego imię (nazwa) widnieje na nim.

Interesujące jest to, że imię AVCISSA występuje tylko na jednym typie zapinek. Oprócz tego spotykamy to imię, w wersji VCISSA, jednorazowo na naczyniu *terra sigillata* znalezionym w *Lutetia Parisiorum* (dzisiejszy Paryż)¹⁷. Naczynie to może świadczyć o tym, iż imię AVCISSA rzeczywiście istniało, a nie było jedynie nazwą warsztatu produkującego zapinki.

Następnym, znanym dzięki dużej liczbie przykładów, napisem z fibul typu Avcissa jest słowo DVRNACVS. Pojawia się ono również w wersji DVRNACO lub DVRMACO, albo podobnie jak w wyżej opisanym przypadku jako niepełna forma tego imienia (fig. 2.3). Wyraz DVRNACOS interpretowany jest jako celtyckie imię męskie¹⁸, w języku irlandzkim przybierające formę DORNACH', w bretońskim DORNEC. Znane jest ze srebrnych monet celtyckich znalezionych we Francji, m. in. w Barry k. Orange, Vernon, Alais k. Gard¹⁹, oraz z napisu na paterze z Reims: MART(i) SACR(um) IVLIVS DVRNACI IIII²⁰, z inskrypcji znalezionej w Bor-

¹¹ Marović, *op. cit.*, p. 107, nr 10, p. 108, nr. 11-15; Collingwood, Wright, *op. cit.*, nr 2421:34, 35 (?), 36-40.

¹² CIL III, 12031, 18.

¹³ Collingwood, Wright, *op. cit.*, nr 2421:16.

¹⁴ *Ibidem*, nr 2421:33.

¹⁵ Holder, *op. cit.*, col. 282, v. 40-41; Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst 3, 1884, p. 186.

¹⁶ E. Ettlinger, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern 1973, p. 94.

¹⁷ CIL XIII, 10010, 219; F. Oswald, *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata „Samian Ware”*, East Bridgford 1931, p. 31 (podaje pełną wersję imienia).

¹⁸ Holder, *op. cit.*, col. 1382, v. 19-50.

¹⁹ *Ibidem*; Behrens, *op. cit.*, p. 8.

²⁰ Bulletin de la Societé des Antiquaires de France 1879, p. 136, 139, 268.

deaux: D(is) M(anibus) DVR-NACVS²¹ oraz z napisów na fibulach typu Avcissa. W obu formach: DVRNACOS i DURNACV imię wymienione zostało w *Thesaurus Linguae Gallicae*²². Bardzo duża liczba zapinek z takim napisem wystąpiła na terenie rzymskiej prowincji Dalmacja²³. Stempel z imieniem mógł mieć różną postać, często z powodu braku miejsca był odcisnięty tylko jego fragment. Pomiędzy egzemplarzami z Dalmacji znajdujemy więc zapinki także z napisem: DIIRAN, [DVR]NAC[.], [D]VRNA[.]²⁴.

Imię C.CARTILIVS należy do onomastyki łacińskiej i również pojawiło się na płytkach przy główce zapinek (fig. 2.4). Wcześniej imię to zostało odczytane jako CARPILLVS, CARPILIVS²⁵ albo C.CARPIIVS²⁶. J. Šašel odczytał niepełną wersję tego imienia na jednej z fibul jako CAR FIL²⁷, jest to jednak najprawdopodobniej wyraz CCARTIL²⁸. Zupełnie szczególny jest w tym przypadku kształt i ornament płytki przy główce: tylko to imię oraz imię P. VALER (będzie opisywane poniżej) wpisane są w półkole umieszczone na kwadratowej płytce, pośrodku której znajduje się albo wybite, albo wypuncowane oczko. Powyżej napisu jest zdobienie w postaci dwu „ślimakowatych” oczek²⁹. Imię CARTILIVS znane jest również z innych inskrypcji³⁰.

Bardzo podobnym imieniem do opisywanego powyżej jest imię CARTILIA (fig. 2.5). Jego forma tylko nieznacznie różni się od słowa CARTILIVS. Trzeba jednakże wydzielić ten napis, gdyż odmienny był sposób umieszczania go na płytce zapinki, jak również inny był kształt samej płytki. W przypadku tego imienia mamy do czynienia z dodawaniem na końcu znaków: I, IV, IVI (na przykład CARTILIAIVI) (fig. 2.6).

Do tej samej kategorii imion można zaliczyć również wyraz C.CARINVS. Znany on jest dotychczas tylko z trzech egzemplarzy znalezionych w: Sišak, St. Barthelma, Sziszaknel³¹. Imię CARINVS jest łacińskim imieniem osobowym. Występuje także na dwu różnie datowanych grupach naczyń *terra sigillata*. Pierwsza grupa to naczynia produkowane w południowej Galii, datowane na I w. po Chr.

²¹ Holder, *op. cit.*

²² P.-H. Billy, *Thesaurus Linguae Gallicae*, p. 68.

²³ Marovič, *op. cit.*, p. 112-113.

²⁴ *Ibidem*; zapinka z napisem DIIRAN została znaleziona w grobie nr I w Nin, z nią znalezione były słabo zachowane monety: Galby i Wespazjana(?); dwie lampki: jedna produkcji greckiej z I w. po Chr., a druga ze stemplem COMVNIS. W przypadku zapinki mamy do czynienia najprawdopodobniej z niewłaściwym odczytaniem stempla.

²⁵ Behrens, *op. cit.*, p. 8.

²⁶ R. Noll, *Römerzeitliche Fibelinschriften*, Germania 30, 1952, p. 396.

²⁷ J. Šašel, *Prerez severnih utrdb Emone*, Arheološki Vestnik IV, 1953, fasc. 2, p. 304, nr 54, pl. II:54.

²⁸ Marovič, *op. cit.*, p. 109-110.

²⁹ *Ibidem*, p. 109, nr III/1-3.

³⁰ CIL I, 2589, 2914; V, 4562; VIII, 2476, 2477; X, 3699; XI, 2305; XIV, 4710-4712, 4903.

³¹ Behrens, *op. cit.*, p. 7, 8; zapinki z Siscii i Sziszaknel – I. Kovrig, *Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, Budapest 1937, p. 115; zapinka z St. Barthelma – E. v. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonia* [Dissertationes Pannonicae, ser. II, 19], Budapest 1942, p. 108.

Miejsce proveniencji drugiej grupy to Lezoux, warsztat datowany jest na koniec panowania Antonina Piusa³².

Niewątpliwie do onomastykonu łacińskiego zaliczyć należy imię PVALER – P(*vblivs*) VALER(*ivs*). Napis ten umieszczany był, jak już wspomniano wyżej, na płytce kształtu odmiennego od pozostałych. Możliwe jest, że tak podobne fibule, jak te z imieniem PVALER i z imieniem CARTILIVS, były produkowane w jednym warsztacie. *Valerivs* to imię jednego z rodów rzymskich³³. Zapinka z tym imieniem wystąpiła w inwentarzu grobu nr 25 z Niš wraz z monetą Plotiusa Rufusa datowaną na 16 r. przed Chr.³⁴, lampką i balsamarium³⁵.

Kategorię rzadkich napisów, które pojawiają się tylko kilka razy lub nawet tylko raz, otwiera imię DAGOMATVS. Jest to imię o celtyckiej proveniencji³⁶, nie zostało jednak uwzględnione przez Holdera w słowniku języka staroceltyckiego, a to najprawdopodobniej ze względu na nieznaną zabytków przed rokiem 1896, kiedy to ukazał się pierwszy tom słownika. Możemy próbować analizować to złożone imię, dzieląc je na cząstkę DAGO- pojawiającą się na początku wielu imion (na przykład DAGO-MARVS)³⁷ oraz cząstkę MA-TO³⁸ lub MATV³⁹ (na przykład TEUTO-MATOS). Napis ten znany jest tylko z dwu egzemplarzy zapinek: jednej znalezionej w okolicach Zadaru (w wersji DAGOMATV) i drugiej – z Gardun (inskrpcja DAGOMATTV), opublikowanych w 1961 r.⁴⁰

Celtyckim imieniem męskim jest również wyraz TARRA⁴¹, który znajduje się na dwu fibulach typu Avcissa. Imię to pojawia się ponadto na inskrypcjach w kamieniu odkrytych w Reims, Theux, Vechten i było odczytywane jako TARRA F(*ecit*) lub po prostu TARRA⁴². Zapinki z tak brzmiącym napisem pochodzą z Wickford k. Essex i z Wroxeter (*Viroconium*)⁴³. Napis taki spotykamy także na naczyniach *terra sigillata* datowanych na późny okres panowania Antonina Piusa⁴⁴.

Bardzo oryginalnym i interesującym „podpisem” wydaje się być inskrypcja złożona z dwu słów o następującej treści: IVLIOS AVOT. G. Behrens odczytuje ten napis tylko jako [I]VLIOS AVOT, jednakże w przypadku dwu zapinek mamy do czynienia z pełnym imieniem⁴⁵. IVLIOS jest interpretowany jako celtycka wersja

³² Oswald, *op. cit.*, p. 61, 62.

³³ Ch.T. Lewis, Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1955, p. 1955, col. I.

³⁴ E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine*, vol. II, Paris 1886, p. 527. Według RIC (Roman Imperial Coinage) moneta ta datowana jest na 15 r. przed Chr. Cf. *The Roman Imperial Coinage*, C.H.V. Sutherland ed., vol. 1², London 1984, p. 71, nr 387-389.

³⁵ Marovič, *op. cit.*, p. 114-115.

³⁶ *Ibidem*, p. 111.

³⁷ Holder, *op. cit.*, col. 1214.

³⁸ *Ibidem*, vol. 2, col. 462.

³⁹ *Ibidem*, vol. 2, col. 479.

⁴⁰ Marovič, *op. cit.*, p. 111, VI/1-2.

⁴¹ Holder, *op. cit.*, vol. 2, col. 1737, v. 23-25.

⁴² CIL XIII, 10010, 1879.

⁴³ Collingwood, Wright, *op. cit.*, nr 2421: 53, 2421: 54.

⁴⁴ Oswald, *op. cit.*, p. 311.

⁴⁵ Behrens, *op. cit.*, p. 7, fig. 12/8.

łacińskiego imienia IVLIVS, słowo to znane jest również z monet galijskich⁴⁶. D. E. Evans wymienia to imię wśród galijskich imion osobowych jako samodzielne albo jako część składową innych⁴⁷. Zapinki z tym napisem znalezione zostały w Chalon-sur-Saône i w Dalheim. Obydwie inskrypcje mają wytartą na końcu literę *t* w wyrazie *avot*⁴⁸. Wyraz galijski *avot* spełnia rolę łacińskiego *fecit*, czyli „zrobił”, „wykonał”, „polecił zrobić (to)”. *Avot* ma kilka wariantów: *avoti*, *avote*, *avotis*. Słowo to było również skracane (formy: *avo*, *ao*), podobnie jak skracane było łacińskie *fecit*⁴⁹. Pierwotna forma *avot* brzmiała AVVOT i została odczytana z zapisu gallo-greckiego [*au-vot*] z trzech inskrypcji: jednej znalezionej u źródeł Sekwany, dwu pozostałych z Alezji⁵⁰. P.-J. Lambert podaje wiele dowodów przekonujących o tym, iż AVOT to słowo pozwalające na łączenie całego napisu z osobą wykonawcy. Porównywał on różne rodzaje inskrypcji, a analiza ta dowiodła, że to galijskie słowo ma ścisły związek z łacińskim *fecit*. Dla porównania przytacza wiele przykładów: IVLIVS F(*ecit*) i IVLIO(*s*) AVOT⁵¹. Imię IVLIVS/-OS znane jest naturalnie ze stempli na naczyńiach *terra sigillata*. W większości przypadków wystąpiło ono w wersji *Ivlivs*, ale *Ivlivos* widnieje na naczyńiach znalezionych w Amiens i Andernach. Stemple te datowane są na okres panowania cesarzy od Klaudiusza do Flawiusza, a centrum produkcji określone zostało jako La Graufesenque⁵².

Kolejne imię, ATRIXTO lub ATRICTO, może być rozważane jako jedno imię o różniącym się zapisie albo jako dwa odmienne imiona. Do pierwszej wersji przychylił się Behrens, przytaczając przykłady znaleziska z Dijon z napisem ATRICTO i zabytków z Windisch z inskrypcjami ATRIXTO⁵³. Imię na tych zapinkach było jednak podawane w różnych wersjach. W *Corpus Inscriptionum Latinarum* znajdujemy następujące sposoby odczytania słowa umieszczonego na zapince z Dijon: ATRIXTOS (zatarta litera *S*), ATRIICTO, ATRICTO⁵⁴. W obu wersjach pisowni mamy do czynienia z celtyckim imieniem męskim⁵⁵.

Wszystkie pozostałe imiona występujące na zapinkach typu Avcissa pozwalają jedynie na sformułowanie krótkich notek informacyjnych. Imię ATGIVIOS (ATGIVIO-S) należy do zbioru celtyckich imion męskich⁵⁶. Znane jest również z zapisu ATCIVIO[.] na fibuli znalezionej w Colchester (*Camulodunum*), uzupełnione jako *Atcivio(s)*⁵⁷.

⁴⁶ Holder, *op. cit.*, vol. 1, col. 88.

⁴⁷ D.E. Evans, *Gaulish Personal Names*, Oxford 1967, p. 354-356.

⁴⁸ CIL XIII, 10027, 116 a, b – wersja IVLIVS AVO(?); inskrypcja na zapince z Chalon-sur-Saône została odczytana jako IVLIOS AVO lub jako IVLIOS AVOR(?).

⁴⁹ P.-J. Lambert, *La langue Gauloise*, Lyon 1994, p. 118.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 118-119.

⁵² Oswald, *op. cit.*, p. 151.

⁵³ Behrens, *op. cit.*, p. 7, zapinka z napisem ATRICTO – fig. 1/6.

⁵⁴ CIL XIII, 10027, 106 a, b.

⁵⁵ Holder, *op. cit.*, col. 272, v. 24-26; idem, Neunzehnte Lieferung 1, col. 730, v. 39, col. 731, v. 19-21.

⁵⁶ Idem, Neunzehnte Lieferung 1, col. 720, v. 35-36; CIL XIII, 19927, 105.

⁵⁷ R. Niblett, *Sheepen: an Early Roman Industrial Site at Camulodunum*, Council for British Archaeology Research Report 57, 1985, p. 116, nr 25 (zapinka typu Avcissa z inskrypcją); Collingwood, Wright, *op. cit.*, nr 2421:2 (napis *Atrictos*), nr 2421:3-4 (napis *Atgivos* i *Atg.vios*).

Napis PVATTR został zarejestrowany na dwu fibulach odkrytych w miejscowościach Niš i Cetina. W literaturze można spotkać się z próbą odczytania tego imienia jako PVALER [imię P(*vblivs*) VALER(*ivs*) również znajduje się na zapinkach i zostało opisane powyżej]⁵⁸. Ze względu na obecność *cognomen* TR... zaproponowano kilka lekcji tego stempla. Jako przykład należałoby przytoczyć chociażby wersję: PVBLIVS VATINIVS TR(*ito*) albo TR(*igemivns*) lub też TR(*osivs*), którą spotyka się na ceglach⁵⁹. Pierwsze i trzecie uzupełnienie to imiona iliryskie. Jeśli przyjmiemy takie uzupełnienia, mamy wówczas do czynienia po raz pierwszy z innym onomastykonem niż celtycki czy łaciński⁶⁰.

Kolejna inskrypcja z zapinek to wyraz MARVLLVS. Znany jest tylko z jednej fibuli znalezionej w Sišak⁶¹. Jest to łacińskie imię osobowe, zarejestrowane również na naczyniach *terra sigillata* znalezionych w Wroxeter i Trion⁶².

Natomiast TROXOS, bądź ROXOS wydają się być dwoma różnymi zapisami tego samego celtyckiego imienia męskiego, przy czym ta druga wersja jest raczej wynikiem źle odcisniętej matrycy. Na przykład Holder nie wymienia słowa *Roxos* w swoim słowniku języka staroceltyckiego, zaś rejestruje TROXO i TROXSO⁶³. Często spotykamy się także z takimi formami tego imienia, jak na przykład *Rocivs* czy *Rocia*⁶⁴. W *Corpus Inscriptionum Latinarum* oraz w pracy Behrensa wymienione są dwie odrębne inskrypcje na zapinkach z Weinheim k. Alzey (ROXOS) i Kolonii (T•ROXOS)⁶⁵.

Interesujące egzemplarze fibul z „nietypowymi” napisami przytoczone zostały w publikacji Maroviča. W grupie V zebrał on wszystkie inskrypcje, które zbliżone były do słowa QCOM⁶⁶ (fig. 2.7). Być może jest to skrócony zapis *cognomen* COMMVNIS, znany z glinianych lampek, datowanych na I w. po Chr., a odczytywany jako *Qvintvs Commvnis*⁶⁷. Poza dwiema zapinkami z miejscowości Niš i Benkovač noszącymi napis QCOM inskrypcje na pozostałych fibulach są jedynie do tego zapisu zbliżone. Na przykład zapinka z miejscowości Sišak ma inskrypcję AVCOM, a fibula z Solony OCVV⁶⁸.

Marovič próbuje również odczytać napis PVBII z zapinki znalezionej w Dalmacji jako PVBLIVS lub PVBLICIVS. Takie imię występuje na wielu zabytkach (np. *terra sigillata*) datowanych na okres panowania Antonina Piusa⁶⁹.

Na zapinkach występuje także słowo REVETV, które może być uzupełniane jako REVETV(*s*). We wszystkich przypadkach napis nie jest pełny, toaczy

⁵⁸ Marovič, *op. cit.*, p. 115.

⁵⁹ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Schriften der Balkankommission XV, 1957, p. 344, 345.

⁶⁰ Marovič, *op. cit.*, p. 116.

⁶¹ Kovrig, *op. cit.*, p. 115, pl. IV:30; Patek, *op. cit.*, p. 108; Behrens, *op. cit.*, p. 8.

⁶² Oswald, *op. cit.*, p. 191.

⁶³ Holder, *op. cit.*, vol. 2, col. 1971, v. 4-9.

⁶⁴ Behrens, *op. cit.*, p. 8.

⁶⁵ CIL XII, 10027, 125a (zapinka z Weinheim), 125b (zapinka z Kolonii); Behrens, *op. cit.*, p. 8.

⁶⁶ Marovič, *op. cit.*, p. 111, pl. V/4, 5.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 111, pl. V/3,4.

⁶⁹ Marovič, *op. cit.*, p. 113; Oswald, *op. cit.*, p. 253.

odlane jest jedynie *Revetv* bez litery *s* na końcu. REVETVS to imię męskie, należące do onomastykonu celtyckiego⁷⁰. Poświadczone jest na sześciu egzemplarzach zapinek odkrytych na terenie Dalmacji⁷¹, jednym egzemplarzu z Adelsberg⁷² oraz na inskrypcji kamiennej znalezionej w Perigueux: D(is) M(anibus) CORNELIAE REVETAE QUONDAM⁷³.

Poza wyliczonymi powyżej napisami, na fibulach typu *Avcissa* mogą występować także słowa bliżej niedające się zidentyfikować czy też przyporządkować do jakiegoś konkretnego imienia. Są to mianowicie:

1. OV•bl:• – stempel znany z pięciu egzemplarzy zapinek (dwie znalezione w Podgradje, trzy ogólnie na terenie Dalmacji)⁷⁴.
2. VASAVIII – na zapince z Moguncji⁷⁵.
3. VSSDAV – na zapince z Arezzo (*Arretium*)⁷⁶.
4. VOLECI – na fibuli z Szőny (*Brigetio*)⁷⁷.
5. IVNIA – na zapince znajdującej się w zbiorach muzeum w Padwie⁷⁸.
6. ANDI – zapinka wymieniona została tylko w CIL, gdzie brak jest informacji na temat miejsca jej znalezienia. *Andvs* może być imieniem celtyckim, ale istnieje też druga możliwość odczytania napisu, mniej prawdopodobna, a mianowicie AN(*si*) DI(*odori*)⁷⁹.
7. DRVCIEDO – na zapince z Bingen⁸⁰.
8. DVRRRA – na fibuli z Trewiru⁸¹.
9. ITAICCoS – na zapince z Reims⁸².
10. OVII – miejsce znalezienia dwu zapinek z tym stemplem nie jest znane⁸³.

Niejasno przedstawia się sprawa z zapinką noszącą inskrypcję [.]JICOTTA. Behrens podaje, że fibula z takim napisem, znajdująca się w zbiorach dydaktycznych Vorgeschiehtlichen Seminars der Philipps-Universität w Marburgu, miałaby pochodzić z okolic miejscowości Robenhausen⁸⁴. We wspomnianej kolekcji znajduje się wprawdzie zapinka typu *Avcissa*, która skatalogowana jest pod numerem, jaki podał Behrens, ale widnieje na niej napis VROT, w którym litera *V* jest bardzo słabo widoczna, zatarta, a ponadto jej miejsce znalezienia określone jest jedynie jako

⁷⁰ Holder, *op. cit.*, vol. 2, col. 1181, v. 5-8.

⁷¹ Marović, *op. cit.*, p. 114.

⁷² CIL III, 12031, 20 [*Revetv(s)*].

⁷³ CIL XIII, 988.

⁷⁴ Marović, *op. cit.*, p. 113.

⁷⁵ Patek, *op. cit.*, p. 108; Behrens, *op. cit.*, p. 8.

⁷⁶ CIL XI 6719, 2; Haverfield, *op. cit.*, p. 237.

⁷⁷ Kovrig, *op. cit.*, p. 115; Patek, *op. cit.*, p. 108; Behrens, *op. cit.*, p. 8.

⁷⁸ Behrens, *op. cit.*, p. 7.

⁷⁹ CIL XIII, 10027, 104.

⁸⁰ CIL XIII, 10027, 112.

⁸¹ CIL XIII, 10027, 113.

⁸² CIL XIII, 10027, 115.

⁸³ T. Šeparović, *Avcissa fibule s natpisom iz zbirke Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, Staro-hrvatska prosvjeta III seria, 25, 1998, p. 182-183.

⁸⁴ Behrens, *op. cit.*, p. 8.

Szwajcaria i to ze znakiem zapytania. Najprawdopodobniej doszło tutaj do zamiany informacji o dwu zapinkach⁸⁵.

Należy wspomnieć również o zapinkach, na których widnieją inskrypcje dwuczłonowe. Fibule z takie pochodzą głównie z Dalmacji (m.in. z Naron, Salona, Iader)⁸⁶. Większość inskrypcji nie daje się odczytać, gdyż stemple były często słabo odcisnięte. Druga część napisu jest zawsze łatwiejsza do odczytania. Marovič zebrał 17 egzemplarzy z różnymi, dwuczłonowymi stemplami⁸⁷.

Interesujące wydaje się, że przeważająca część napisów na zapinkach typu Avcissa należy do onomastykonu celtyckiego. Należy pamiętać, że Celtowie ulegali szybkiej romanizacji, szczególnie zaś ci, którzy zamieszkiwali tereny sąsiadujące bezpośrednio z Cesarstwem Rzymskim, jak na przykład południowa Galia. Północna Italia oraz obszary należące prowincji *Galia Narbonensis* uważane są za tereny wyjściowe produkcji zapinek Avcissa.

Znamy bardzo mało przykładów poświadczających istnienie języka staroceltyckiego. Kiedy pismo zostało na dobre zaadoptowane w świecie celtyckim, wyrażane było najpierw za pomocą liter greckich, a potem w łacinie⁸⁸. Poza Galią Narbońską, celtyckie teksty były pisane w łacinie, a na obszarze *Galia Narbonensis* najczęściej z użyciem greki⁸⁹. Pozostałości języka celtyckiego zachowały się głównie w postaci imion upamiętnionych na przedmiotach użytku codziennego wykonanych z gliny lub metalu. Imiona, jak w przypadku każdego języka indoeuropejskiego, można podzielić na następujące grupy: imiona złożone z dwu lub trzech wyrazów – nadawane „księżętom” czy wojownikom, często skracane; imiona skracane (zdrobnienia), do których dodawano przyrostki; imiona jednoczęściowe – przypisywane ludziom i nadawane bogom⁹⁰. Należy pamiętać, że na terenach „celtyckich”, po podboju przez *Imperium Romanum*, mamy do czynienia z ogromnym wpływem języka łacińskiego. Wynikiem tych wpływów było powstanie tak zwanych hybryd językowych, które przysparzają teraz najwięcej kłopotów przy próbach ich odczytania, gdyż prawie nigdy nie wiadomo, czy istniały jakieś zasady językowe i czy były stosowane przy ich konstrukcji. Niewątpliwie również ulegał przekształceniu sposób wymowy, co było zauważalne w przekształcaniu spółgłosek dźwięcznych na bezdźwięczne⁹¹. Na przykład dźwięczne „g” zamieniono na bezdźwięczne „c = k” (Avcissa – Avcissa)⁹².

W języku celtyckim imiona przypisywane mężczyznom zakończone były zwykle sufiksem: *-os*, *-ius*, *-us*, natomiast imiona żeńskie tworzone najczęściej przez

⁸⁵ Lehrsammlung des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, nr inw. 395.107a (taki numer podaje również Behrens); w miejscowości Rebenhausen znaleziono *Bügelfibel* – nr. inw. 395.107b; cf: Behrens, *op. cit.*, p. 8; kwerenda w zbiorach marburskich w dn. 14.XII.1998 r.

⁸⁶ Marovič, *op. cit.*, p. 116-118.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 119.

⁸⁸ M.J. Green, *The Celtic World*, London-New York 1995-1996, p. 4.

⁸⁹ Whatmough, *op. cit.*, p. 32.

⁹⁰ T. Milewski, *Dumne imiona Celtów*, Filomata 1959, nr 130, p. 21-22.

⁹¹ *Ibidem*, p. 25.

⁹² R. Garucci, *Sylloge Inscriptionum Latinarum*, Torino 1877, nr 2272; CIL XI 6719, 2; Haverfield, *op. cit.*, p. 237, nr 9.

dodanie do form męskich końcówki *-a*. Znale są jednak imiona utworzone specjalnie dla kobiet z zakończeniami na *-ara*, *-usia*, *-daga*.

W przypadku napisu AVCISSA, podobnie jak w przypadku innych imion zakończonych na *-issa*, mamy do czynienia z bardziej skomplikowanym sposobem konstrukcji. Na pierwszy rzut oka, i mając na względzie zasady wymienione wyżej, imię *Avcissa* wydaje się być imieniem żeńskim. Jednakże ta forma imienia, z sufiksem *-issa*, wykształciła się z imienia zakończonego na *-ius*, jest raczej zatem imieniem męskim⁹³. Około trzydziestu przykładów, zebranych z obszarów celtyckich, potwierdza taką proveniencję końcówki *-issa*, przykładowo: *Aterius – Aterissa*, *Craccius – Cracissa*, *Avcius – Avcissa*⁹⁴. Sufiks *-issa* mógł powstać również z końcówki *-issius*, a wtedy *-ius* byłoby formą przejściową⁹⁵. Imiona typowo męskie z końcówką *-issa* pojawiały się na ceramice, np.: AVCISSA, CRACISSA, LAXTVCISSA, VERTECISSA⁹⁶.

Avcissa jest niewątpliwie słowem celtyckim, na co wskazuje dyftong */aul/*, charakterystyczny dla tego języka. Poświadczenie znajdujemy chociażby w *De bellum Gallico* Juliusza Cezara, gdzie wymieniona jest duża liczba imion łączonych z Celtami, a posiadających ten dyftong: *Auleri*, *Autissiodurum*, itp. Dzięki temu, iż greka i łacina miały również podobny dyftong, zachowanie oryginalnego, celtyckiego dyftongu było możliwe. Autorzy antyczni nie mieli bowiem problemu z jego zapisem. Łaciński dyftong *-au-* używany był niejednokrotnie dla zapisania dyftongów w innych językach, np.: *-u-*, jako *-ou-*⁹⁷. Poświadczeniem tego może być wyraz *Craucina* (z łac. zapisem *-au-*), pochodzący od galijskiego tematu **krouko* (góra).

Porównując imię AVCISSA z innymi imionami pojawiającymi się na *instrumenta domestica* możemy zauważyć, że generalnie inskrypcje na przedmiotach mogą mieć tylko dwojaki charakter: są albo imionami właścicieli, albo imionami producentów⁹⁸. Wydaje się, że w przypadku imienia AVCISSA pierwsza ewentualność nie może być brana pod uwagę. Wspomniano już, że imię to, oprócz jednego naczynia *terra sigillata*, występuje tylko na jednym typie zapinek⁹⁹. Ogromna liczba fibul tego samego typu, znajdujących w bardzo dużym rozrzucie terytorialnym i w znacznym rozrzucie chronologicznym, nie mogła być zamówiona tylko przez jednego człowieka, noszącego imię *Avcissa*. Szczególnie, że znana nam liczba zapinek jest z pewnością tylko niewielkim procentem wszystkich zdeponowanych w ziemi zabytków. Pod uwagę brana może być więc tylko druga

⁹³ L. Weisgerber, *Rhenania Germano-Celtica*, Bonn 1969, p. 87.

⁹⁴ Milewski, *op. cit.*, p. 25.

⁹⁵ W tej sprawie w dniu 2.XII.1998 r. konsultowałam się z profesorem Michaeliem Jobem z Fachgebiet Vergleichende Sprachwissenschaft, Philipps-Universität Marburg, specjalistą od języka celtyckiego. Twierdzi on, że nie można jednoznacznie określić dokładnej proveniencji końcówki *-issa*, a co za tym idzie – imienia *Avcissa*, gdyż, po pierwsze, znamy bardzo mało przykładów, które dają się określić jako pochodzące z języka staroceltyckiego, a po drugie – możemy mieć w tym przypadku do czynienia z hybrydą celtycko-łacińską, szczególnie, że imię to miało być popularne na terenie północnej Italii, który to obszar uważany jest za wyjściowy w produkcji zapinek typu *Avcissa*.

⁹⁶ Oswald, *op. cit.*, p. 93 (*Cracissa*), 160 (*Laxtucissa*), 331 (*Vertecissa*); Weisgerber, *op. cit.*, p. 87.

⁹⁷ Lambert, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁸ Oswald, *op. cit.*; M. Hainzmann, *Zs. Visy eds., Instrumenta Inscripta Latina*, Pécs 1991.

⁹⁹ Cf. n. 17.

ewentualność. Należy zaznaczyć, że tego, jak i pozostałych napisów na zapinkach typu Avcissa, nie należy wiązać z jakąś konkretną osobą, bo mamy tu najprawdopodobniej do czynienia z nazwą przyjętą dla całego warsztatu. Taką interpretację zdaje się potwierdzać również technika, jaką wykonywano zapinki wraz z napisami, a mianowicie technika odlewania, która pozwoliła na produkcję fibul na masową skalę. Można w związku z tym śmiało stwierdzić, że *Avcissa*, męskie imię należące do onomastykonu celtyckiego, dało nazwę najbardziej aktywnemu warsztatowi produkującemu ten typ zapinek.

Inscriptions on Avcissa type brooches

ABSTRACT

Brooches of the Avcissa type belong to the most frequently appearing types in the period between the close of the first century BC and the close of the first century AD. A particularly interesting aspect of the Avcissa type brooches is that on the plate of the brooch near the head there was an inscription or ornament. Some were not decorated at all. The majority of brooches with inscriptions were found within the boundaries of the Roman Empire. The brooches found on the territories of the *Barbaricum*, in a context related to Barbarians and thus considered imports, were not frequent. It is noteworthy that thirty different inscriptions appeared on one type of brooch.

Fig. 1. Zapinki: 1 – z napisem IIAVCISSA (za: C. Behrens, *Römische Fibeln mit Inschriften*, in: *Beiträge zur Archäologie*, Mainz 1950, p. 9); 2 – z napisem IAVCISNAF (za: R.G. Collingwood, R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, vol. II, fasc. 3, 1991, nr 247133); 3 – z napisem IIVRNACI z zbiorów Museum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marović, *Fibele mit Inschriften*, in: *Archaeological Museum of Zagreb, Zbornik i Spisak*, Zagreb and Split, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. IV/1); 4 – z napisem IIAVCISSA z zbiorów Museum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marović, *Fibele mit Inschriften*, in: *Archaeological Museum of Zagreb, Zbornik i Spisak*, Zagreb and Split, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. IV/2); 5 – z napisem IIAVCISSA z zbiorów Museum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marović, *Fibele mit Inschriften*, in: *Archaeological Museum of Zagreb, Zbornik i Spisak*, Zagreb and Split, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. IV/3); 6 – z napisem IIAVCISSA z zbiorów Museum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marović, *Fibele mit Inschriften*, in: *Archaeological Museum of Zagreb, Zbornik i Spisak*, Zagreb and Split, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. IV/4); 7 – dwa egzemplarze z napisem OCVV oraz DVVI z zbiorów Museum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marović, *Fibele mit Inschriften*, in: *Archaeological Museum of Zagreb, Zbornik i Spisak*, Zagreb and Split, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. V/4 et V/5).

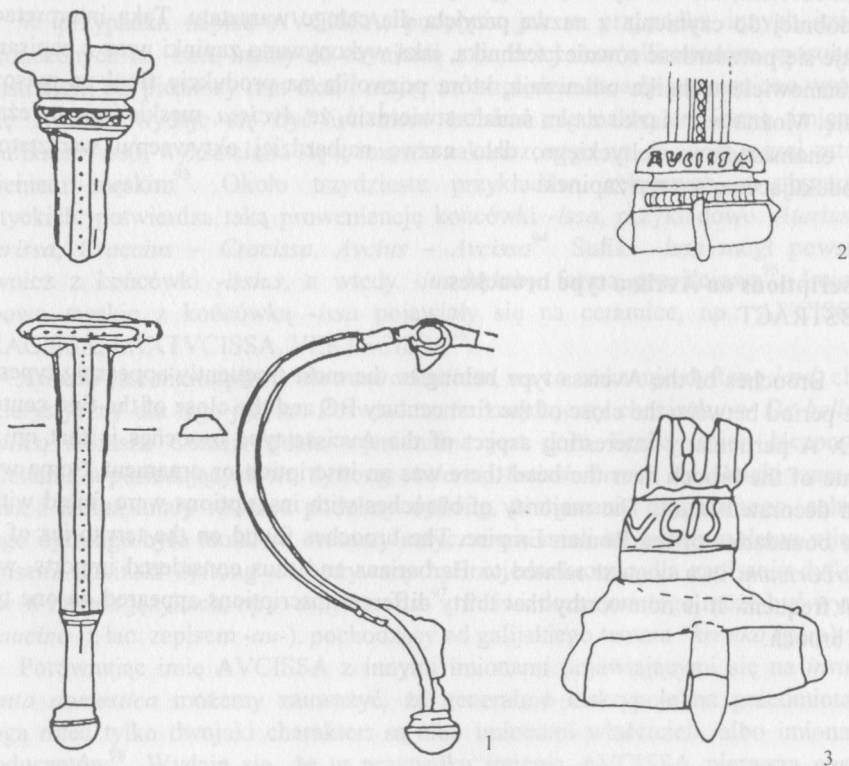

Fig. 1. Zapinki: 1 – Avcissa – klasyczny typ (G. Behrens, *Römischen Fibeln mit Inschrift*, in: Reinecke Festschrift, Mainz 1950, p. 6; 2 – z inskrypcją Avcissa ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Splicie (I. Marovič, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archaeologischen Museen von Zgreb, Zadar und Split*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. I/1); 3 – z fragmentem inskrypcji Avcissa (za: G. Behrens, *Römischen Fibeln mit Inschrift*, in: Reinecke Festschrift, Mainz 1950, p. 6)

¹ Milczak, op. cit., p. 25.

² Waga opiewa w dniu 2.XI.1975 r. i, opublikował się z profesorem Michaelem Jochen z Friburga i wygłosił wykład w ramach wykładu Philipps-Universität Marburg, specjalista od rzymskich włóczek. Twierdzi on, że nie można jednoznacznie określić do której grupy przynależy konkretny wzór, a on za tym idzie – imię Avcissa, gdyż, po pierwsze, znaczy bardzo mało wykastów, które dają się określić jako pochodzące z jurysdykcji stacjonalnej, a po drugie – znaczy nic w tym przypadku do czynienia z herbami ceryckimi-herkami, szczególnie, że imię to ma być popularne na terenie północnej Italii, który to obszar uznawany jest za wyjątkowy w produkcji zapinek typu Avcissa.

³ Oswald, op. cit., p. 93 (Croatia), 160 (Luzetia), 334 (Pannonia-Wendoburg), op. cit., p. 81.

⁴ Lambert, op. cit., p. 42.

⁵ Oswald, op. cit.; M. Henning, *Z. Ver. d. A. Instrumente Inschrift. Latine. Pisa 1991*.

⁶ Cf. n. 17.

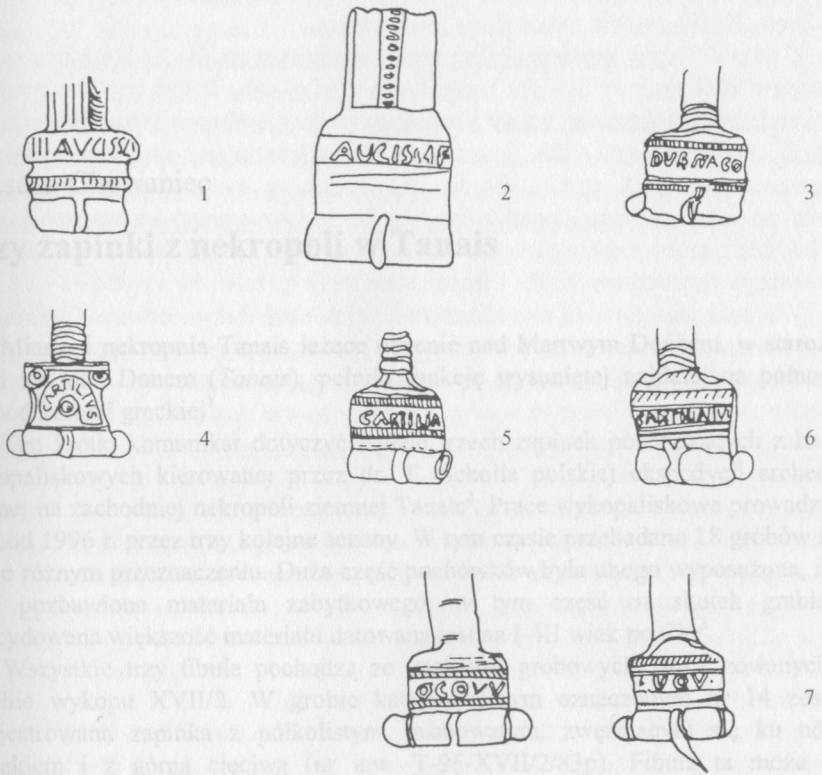

Fig. 2. Zapinki: 1 – z napisem IIIAVCISSA (za: G. Behrens, *Römischen Fibeln mit Inschrift*, in: Reinecke Festschrift, Mainz 1950, p. 6); 2 – z Maiden Castle z napisem AVCISSAF (za: R.G. Collingwood, R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, vol. II, fasc. 3, 1991, nr 2421:33); 3 – z napisem DVRNACO ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marovič, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archäologischen Museen von Zgreb, Zadar und Split*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. VII/14); 4 – z inskrypcją CCARTILIVS ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Zadarze (za: I. Marovič, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archäologischen Museen von Zgreb, Zadar und Split*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. II/1); 5 – z napisem CARTILIA ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marovič, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archäologischen Museen von Zgreb, Zadar und Split*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. IV/1); 6 – z napisem CARTILIAIVI ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marovič, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archäologischen Museen von Zgreb, Zadar und Split*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. IV/4); 7 – dwa egzemplarze z napisem OCVV oraz DQVI ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Splicie (za: I. Marovič, *Fibeln mit Inschrift vom Typus Avcissa in den archäologischen Museen von Zgreb, Zadar und Split*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 8, 1961, fig. V/4 et V/5)